

**ЛЕКСИКОГРАФСКИТЕ ЗАБЕЛЕЖКИ
НА КУЗМАН ШАПКАРЕВ
ВЪРХУ „СЛОВАРЯ НА ПРОФЕССОРА ДЮВЕРНУА“**

*Мария Мицкова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**KUZMAN SHAPKAREV'S LEXICOGRAPHICAL
COMMENTARIES ON “BULGARIAN LEXICON BY
PROFESSOR DUVERNOY”**

*Maria Mitskova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

mitzkova@uni-plovdiv.bg

The main focus of the present article is a little-known commentary by the National-Revival writer and folklorist Kuzman Shapkaev on the dictionary “A Lexicon of Bulgarian language based on folk literary heritage and publications of today’s press” (Moscow, 1885–1889) by the Russian Slav scholar Alexandre Duvernoy. Shapkaev’s lexicographical notes on the dictionary were published in the Exarchate newspaper “Noviny” in late 1891 and early 1892. In the extensive material, he lists, interprets, and comments on over 120 word forms, divided into two groups: 1. words that are not found in the dictionary; 2. words, the meanings of which have been incompletely or incorrectly interpreted.

Kew words: Kusman Shapkarev, Alexandre Duvernoy, Bulgarian lexicography, dialect lexis, dialect dictionary

В езикостроителната философия на Възраждането съставянето на речник на целокупния български език наред със създаването на единна граматика се възприема като онази належаща необходимост, от осъществяването на която зависи не само формирането на общия книжовен език, а и самото духовно добруване на българите. Съзнателният и предумишлен подход към това начинание се дефинира като едно от

важните условия за успешното осъществяване на българската модерност, на културната, просветната и езиковата програма, която да сплоти и издигне престижа на формиращата се нация (Мицкова 2020: 132). Както отбелязва Ив. Шишманов в края на XIX в., „викът за словарь е толкова характеристичен за средната епоха от нашето възраждане, щото с пълно право може да се каже, че в него е изразен върховният идеал на тогавашните наши учени“ (Шишманов 1894: 694). И въпреки че преди Освобождението така и да не се стига до създаването на речник на книжовния български език, в търсенето на единство на нормата езиковите архитекти на Възраждането ясно и настоятелно определят водещата роля на граматиката и речника за стабилността и стандартността на формиращия се книжовен език. В техните виждания граматиката и речникът се определят като „основното кодифициращо начало при формирането на книжовния език“ (Венедиктов 1981: 102).

В този контекст издаденият посмъртно труд на руския славист Александър Дювернуа „Словарь болгарскаго языка по памятникамъ народной словесности и произведеніямъ новѣйшей печати“ (Москва, 1885 – 1889), съдържащ около 20 000 думи, като първия завършен речник на българския език, който запълва „съ себе твърде съществена и отколе живо усещана празнина“ (Дринов 1893: 95), предизвиква незабавна реакция от страна на българската общественост. Поради съзнанието за важността и „значението, което този труд ще има за по-нататъшните лексикографически работи по български език“ (Дринов 1893: 96), българските филолози, книжовници и радетели на езика се вглеждат критично в него и покрай заслуженото признание за приноса му не само за българската езикословна наука, но и за славянското езикознание отбелязват и неговите недостатъци.

Строители на книжовния език и събирачи на живия български език като П. Р. Славейков, Н. Геров, Д. Матов, М. Дринов посочват като основна слабост на речника факта, че „преди сичко, Дювернуа се е ползвал само от печатни източници“ (Матов 1892: 450) и не е познавал задълбочено живия български език. Най-мек и обективен в своите анализи е М. Дринов, чието мнение на професор в Харковския университет и тънък познавач на българския език и неговите диалекти е потър-

сено за оценка на лексикографския материал още преди неговото излизане¹. В изчерпателната рецензия за речника², публикувана на страниците на „Периодическо списание“ през 1893 г., той отбелязва:

Тук пръв път, може се каза, че е направен опит да се съберат наедно не само общеупотребителните, но и областните речи на българския език, до колкото, разбира се, те са се исказали, главно, в паметниците на народното творчество, издадени до 80-те години на нашия век“.

(Дринов 1893: 95)

Особено настъпателен в своите забележки е Н. Геров. Макар да се възползва от лексикографския пример на Дювернуа, „а често и от неговите извадки“ от писмените източници (Дринов 1896: 897), в предговора към първия том на излезлия няколко години след „словаря“ „Речник на българский язык“ Геров критично коментира:

Имами сега и речника от А. Дювернуа, нъ и той е изваден от няколко такиви книги, па и урядникът му не е знаял Българский язык, та знаменованиято на речити е лучил по изреченията, в които ги находил в тия книги, и така много речи е тлъкувал неправо.

(Геров 1895: III)

На свой ред, като ревностен събирач, записвач и познавач на българския жив език и на българското народно творчество, в началото на 90-те години на XIX в. К. Шапкарев също обръща с надежда и вълнение своя поглед към новоизлезлия словарь на Дювернуа и както самият той свидетелства, „с голямо любознание отърчах, намерих и се снабдих с едно тяло от него (речника – бел. моя, М. М), състоящо се от девет

¹ Както отбелязва П. Лавров в предисловието към първия том на речника, самият Ал. Дювернуа, не познавайки достатъчно добре живото българско произношение, е съзнавал необходимостта да се поставят правилните ударения върху включените в словника думи. За тази цел е смятал да се отправи към България, но приживе не успява да осъществи това намерение. Ето защо редакторите на изданието се обръщат към бившия студент на Московския университет, „възрожденца от село Пирдоп, Златишка околия“ Тодор Влайков с молба да постави ударенията на думите в речника (Лавров 1889: VIII). За да са сигурни в избора си, те изпращат за оценка и анализ извадка от неговата работа на Марин Дринов, който по това време вече е професор в Харковския университет (Лавров 1889: VIII – IX).

² Рецензията, която Дринов пише на руски език, е публикувана в „Периодическо списание“ в превод на български език, направен от Н. А. Начов.

цели томове, и немедленно го прегледах внимателно“ (Н, № 25, 17.12.1891, 3³).

Зад този жест всъщност прозира дългогодишният интерес на книжовника към лексикалното богатство на езика. Той е олицетворение на неговите собствени разбирания и представи на езикостроител и ревнител, в които се отразява възрожденската концепция за създаването на единен, общ и богат книжовен език:

Следователно, за да би се съставило от българските наречия и поднаречия пак едно цяло, еднообразно, един цял еднообразен и богат язык – български какъвто е бил во старо време, необходимо би било да се събере разпръснатият му материал и от най-отдалечените ъгли на разпространеното българско население и, откак се събере всичкий, да се избере от него все що е наше, българско, та да се вложи в народното ни влагалище – българските словари и граматики.

(Шапкарев 1968 (1891): 51)

Възрожденската идея да се съберат наедно разпръснатите богатства на българските говори и да се изследват, за да се изгради един „пълен язык“, с който „бихме могли да се гърдеем“ (Шапкарев 1968 (1891): 51), е онази светла нишка, която Шапкарев следва във всичките си филологически начинания. Тя намира израз и в излезлите през 1891 – 1892 г. части на първите два тома от неговия прословут „Сборник от народни умотворения“. В предговора към последния излязъл том Шапкарев съобщава, че предстои отпечатването на третата част на сборника, в която според него най-важното ще бъде речникът, който „съдържа около 7000 речи, разпределени на три отдела: 1. общи думи; 2. географически имена; и 3. чужди думи употребявани в нашия язык. Всички тие ще бъдат потънко обяснени с необходимите доказателства“ (Шапкарев 1973 (1892): 8).

За съжаление, диалектният речник на Шапкарев така и не вижда бял свят, но като книжовник със специално отношение и дълбока ревност към българските речи той се чувства длъжен да изкаже своето мнение за „словаря на професора“. Неговите лексикографски забе-

³ Означаването на оригиналните броеве на в. „Новини“, където през 1891 – 1892 г. излизат лексикографските бележки на К. Шапкарев, и съответното библиографско посочване на източника е дадено по следния начин. На първо място стои инициалът на вестника – Н (за в. „Новини“), след това са съответният брой, датата, на която е излязъл, и страницата.

лежки върху речника на Дювернуа са отпечатани в 7 броя на екзархийския вестник „Новини“⁴ в края на 1891 и началото на 1892 г. Изразявайки гласно разочарованието си, че в речника фигурират едва около 1000 от думите, които той с усърдие и прилежност е събирал в продължение на близо половин век, за да покаже и да докаже на научната общност, пък и на самите българи, че „нашій язык не само е жив и съществующ во устата на народа со всите си подробности и свойства на един пълен и богат язык, но по-жив даже и по-богат от много други днешни, възхваляващи за богатството си язици“ (Шапкарев 1968 (1891): 50), Шапкарев с горчивина отбелязва:

Това е, което ми даде повод да напиша настоящите си редове и да ги обнародвам чрез печат, за да дам на любителите на народната ни сиромашка книжнина едно малко понятие за събраните ми речи.

(Н, № 25, 17.12.1891, 3)

В обширния материал книжовникът изрежда, тълкува и коментира над 120 словоформи, разпределени в две групи: 1. думи, които не се срещат в речника; 2. думи, чиито значения са изтълкувани непълно или неправилно. Идеята му е да изложи „по няколко само речи и от обете споменъти категории“, като изреди „първо от ония, които никак ги нема у казаный словарь на Дювернуа, и сетне и от ония които ги има, със значениято им зададено в сравнение с онова, на което се намират те“ в Шапкаревата сбирка (Н, № 25, 17.12.1891, 3).

И в двете групи думите са подредени по азбучен ред, на всяка от тях, както и на граматичните ѝ форми са поставени ударенията, а като правило речниковите статии започват с морфологичното описание на съответната единица. Както отбелязва В. Кювлиева, „сполуката на автора е преди всичко в подбора на думите, в стремежа да се конкретизира тяхното географско разпространение и в умениято да се обясни значениято им – било с общоизвестен синоним, било с кратко изречение или с по-дълго описание, което в отделни случаи придобива етнографски или енциклопедичен характер“ (Кювлиева 2001: XIII).

Като отличен познавач на народните обичаи и традиционния бит на българите, освен очакваното представяне на лексикалното значение на съответната дума и метафоричните ѝ употреби Шапкарев често добавя още разяснения или допълнителна информация, свързана с предназначението и приложението на разглеждания предмет, явление или

⁴ За подробното библиографско описание на броевете вж. Шапкарев 1891/1892.

действие. Особено любопитни са описанията на местни обичаи, ритуали и вярвания, рецепти, сцени от ежедневието, които включва като подробни бележки при представянето на редица диалектни названия за храни, болести, облекло, оръдия на труда, природни явления, човешки взаимоотношения и др. Макар и да не е прокарал като принцип отбелязването на селищата и регионите, от които е извлечен изворният материал, на много места Шапкарев е дал и тази информация, особено що се отнася до примерите, богати на етнографски сведения. Най-голям процент позовавания са от родния за книжовника Охрид, както и от разположения в съседство с него град Струга, но също така и от други места в югозападните краища на българската езикова територия, като Кукуш, Воденско, Тиквешко, Костурско, Прилеп, Битоля, Самоковско, Драма.

В списъка с думи от народните говори, които по наблюденията на Шапкарев не се срещат в речника на А. Дювернуа, са изброени и разтълкувани отличителни и архаични диалектни думи, характерни за съответния регион или населено място, специфични названия, свързани с всекидневието, домашния бит, начина на живот, които не се наблюдават в книжовния език или други диалекти. Чрез тях охридският книжовник и фолклорист не само разкрива богатството на диалектната лексика, но рисува пъстрия и многообразен свят на българина и неговия начин на мислене. „Речите, които не се намират у словаря на Дювернуа“ (Н, № 25, 17.12.1891, 3), могат да се разпределят в няколко тематични групи⁵:

- названия на животни: *Бѣльвица* – ‘дребна риба’ (Охридско); *Вервѣрица* – ‘катерица’ (Охридско); *Гайгур* – ‘камилско птиче, щраус’ (Струга); *Икра* – ‘хайвер’; *Клипотарец* – ‘вид плосък червей, тения’; *Матор* – ‘стара мъжка свиня, нерез’, *Маторница* – ‘стара женска свиня’; *Млѣкце* – ‘смето на мъжките риби’; *Озимка* – ‘крава или биволица, отелена през миналата година, която да дава мляко и през зимата на следващата’;
- названия на растения: *Бърза*, *Бързица* – ‘вид бързоузряваща царевица’; *Грѣ’ор* – ‘вид фуражно бобово растение’, секирче; *Жируа* – ‘глава от бяло зеле’ (Кукуш); *Лисиче* – ‘вид червено сладко грозде’ (Гуменджа), *Лисичина* (Охрид); *Лукѣзина* –

⁵ За разпределението на отделните групи лексеми се възползвам от класификацията на В. Радева по отношение на тематичното многообразие на диалектната лексика. Вж. Радева 1982: 24 – 40.

- ‘плитка от перата на чесновия лук’; *Мѐкаш* – ‘тръстиково растение с остри листа, шавар’; *Мòминок* – ‘вид цвете’; *Рѐлюшка* ‘чепките на грозде без зърната’, *челка* (Самоков); *Рутлайца* ‘вид черно и много крехко грозде’ (Охрид);
- названия, свързани с природата: *Бѝгор* – ‘мек шуплест камък’; *Винò-жито* – ‘дъга’ (Охрид); *Гòрница* – ‘малка планинка, тумба, могила’; *Грàгор* – ‘каменлива и безплодна почва’;
 - названия за оръдия на труда: *Белѐгня* – ‘права дъска, използвана за линия в зидарството’, ‘камък, с който се острят ножовете’; *Вàло* – ‘платно от конски косми, от което се правят сита за сеене на брашно’; *Вър̀ша* – ‘вид риболовен кош’, ‘островр̀х кош, с който се покрива квачка с пилета’; *Зàткалник* – ‘зап̀вачка на тъкачен стан’; *Плю̀то* – ‘дървено приспособление, което се поставя в горната част на рибарска мрежа, за да плува над водата’; *Раб̀уница* – ‘метла’ (Костурско); *Рàзор* – ‘канавка край пътя; плит̀к ров между две ниви’;
 - названия, свързани домашния бит и жилището: *Бл̀зна* – ‘стомна, челик’ (Охридско, Самоковско); *Зàврак* – ‘долап, ракла, която служи и за врата между две съседни стаи’; *Лòжник* – ‘вълнен юрган’; *Нòгалька* – ‘дървена степенка, подножка’; *Пл̀зда* – ‘една от двете най-долни дебели дъски в основата на лодка’; *Пла̀чка* – ‘тънка дъбова дъсчица под керемидите на покрив’;
 - названия, свързани с народни обичаи и традиционни дейности: *Зàлек* – ‘традиционен обичай за нощно ловене на шарани през лятото’ (Охридско и Стружко); *Зàрек* – ‘уроки’; *Нѐядка* – ‘деня, през който не се яде нищо, се пости съвършено. Такви дни са: предпраздненството на Водици, *вòдокърст*, иначе наричан т. е., 5-й януарий, а по някои места и пред Божик. – 24-й декемврий“ (Н, № 30, 3.01.1892, 3);
 - названия за дрехи и части на облеклото: *Гàшиник* – „1. Платнена тясна бяла ивица, на обата края везана, с клабодан, с която, преврена, вързват се и се опасват гащите“ (Н, № 25, 17.12.1891, 4); *Кл̀ашнѝа* – ‘шаяк’; *Нàплиток* – ‘плитки коса, които се слагат за удължаване на естествените плитки’; *Ног̀айца* – ‘долната част на панталони или гащи, крачол’ (Струга); *Парт̀еница* – ‘партенка’;
 - названия, свързани с храната и приготвянето ѝ: *Ѓ̀ришче* – ‘г̀сто брашноено ястие от малки топчета’; *Ж̀гòлбан* – ‘кокал без месо’, *Пàспал* – ‘брашнен прах’;

- названия на болести: *Жа̀бици* – ‘болест по кравите, от която се надуват венците им и не могат да ядат’, *Жегòйна* – ‘кисловина, що излиза из устата ни, когато стомахът ни е истинал’ (Н, № 25, 17.12.1891, 4); *Мъчèтинки* – ‘детинска болест в устата на скоро родени отрочета’ (Н, № 30, 3.01.1892, 3); *На̀дседвам* – ‘За кръвта казват надседва, когато от силно ударанье на некое место, събира се под кожата на удареното место подсинела и подцърнела кръв’ (Н, № 30, 3.01.1892, 3); *На̀дяда* – ‘външна телесна болест’ (Н, № 30, 3.01.1892, 3); *Ракòтинка* – ‘храчка’;
- названия, свързани с човека (части на тялото, външен вид, характер): *Бу̀ят* – ‘буен’, ‘за жена с̀ията и бу̀ята разумяват: пълна, снажна, здрава и весела жена’ (Н, № 25, 17.12. 1891, 3); *Вèгав* – ‘кривоглед’; *Га̀шиник* – ‘простак’ (Самоковско); *Го̀йница* – ‘дребни цървени зърнца, що излизат по лицето на здравите и пълни млади люде в знак на телесната им здравина’ (Н, № 25, 17.12. 1891, 4); *Двеòбразник* – ‘двуличник’, *Джу̀мка* – ‘цицина на главата’, *Дугав*, – ‘здрав умствено’ (антоним на недъгав); *Мо̀мино* – ‘подразумяваемо: лице’ (Н, № 30, 3.01.1892, 3); *Обѝшник* – ‘който не стои на едно место, а обхожда чуждите места, къщите и улиците’, ‘миткало’ (Н, № 30, 3.01.1892, 4); *Пло̀дница* – ‘матка’, *Подвѐдница* – ‘сводница’;
- названия, свързани с човешки действия и дейности: *Га̀латвам* ‘изобличавам’ (Охрид, Самоков); *Джа̀рам се* – ‘гледам на около си како несъзнателно и безцелно’ (Н, № 25, 17.12.1891, 4); *Дош̀иквам се* – ‘досещам се’; *Дро̀чкам* или *дро̀ча* – ‘лежа в постелята си без да спия, без да съм болен и въобще без да имам каква да е нужда от леженье’ (Н, № 25, 17.12.1891, 4); *Ка̀хтам* – ‘излюпвам, истребвам горнята зелена кора, кахтинката на узрелите орехи’ (Н, № 30, 3.01.1892, 3); *Ло̀мотам* – 1) ‘мърдам езика си несъзнателно и произнасям некакви беззначителни и неразбираеми звукове’, 2) ‘бръщолевя’ (Н, № 30, 3.01.1892, 3); *Рѐпам* – ‘скубя дребните влакна и мъха от лицето на някого’ (31, 10.01.1892, 4);
- прилагателни: *Жèкав*, *жèкава*, *жèкаво* – ‘жилав’; *Инь*, *и́ньа*, *и́ньо*, ‘друг, чужд’ (Самоковско); *Лив*, *ливя*, *ливо* – 1) ‘изядено или сплескано от една страна некое валчесто тело така, щото да му се развалила правилната валчевина’, 2) ‘преносно, ‘крив, хром човек’ (Н, № 30, 3.01.1892, 3) и др.

На свой ред, както самият Шапкарев отбелязва в уводната част на своя критически материал, той обособява и втора „категория“ от думи – „Речи, които се намират и в словаря на Дювернуа“ (Н, № 31, 10.01.1892, 4), но са изтълкувани половинчато или неправилно. Сравнявайки ги с подробния списък от своята лексикална сбирка, българският книжовник споделя своето огорчение от факта, че в този случай, за съжаление, не открива у Дювернуа очакваното за такава отговорна задача като съставянето на цялостен речник на българския език усърдие, жар и грижливост:

Но колко останах разочарован, когато видях, че от 2000-тых и повече споменъти речи, които имам на расположението си, едва ли половината само от тях фигурират в реченний словарь, а останълите половина никак ги нема. А и от ония които ги има, на повечето значението им е изложено или непълно или неясно и не точно определено, или пък и съвсем инакво, та ето че радостта ми (...) излазя пак ялова.

(Н, № 25, 17.12.1891, 3)

Тъй като в тази т. нар. „категория“ са изброени думи, които са включени в речника на Дювернуа, при представянето им Шапкарев следва принципа на съпоставката. За всяка отделна лексикална единица той въвежда първо значенията и употребите от своя списък, които сравнява след това с примера у Дювернуа.

Книжовникът обръща особено внимание на думи и форми, които са отбелязани в речника на Дювернуа със значение, различно от познатото му значение. Например разпространеното значение на лексемата *домошар* (‘човек, който обича да стои въщи’) е съпоставено със значението ‘домакин’, което Дювернуа посочва в речника си:

Домашар, с. м. = 1) Който си седи все у дома, а не излазя по вън, особито който седи без работа; 2) домашната змия, мишоядката, която наричат и: *талосъм*.

По Дювернуа:

Домашарин с. м. домохозяин (домакин – бел. моя, М. М): Всички тия училища трябва да имат освен обиталища за учителите (ако не са домашаре) и за странни детца еще и пространна градина Л. Д. 1869 р. 192.

(Н, № 32, 14.01.1892, 3)

По този маниер са сравнени значенията на думи като *вързма* ‘мрежа от въжета за товарене на кон’ и *вързма* ‘камилска сбруа’ у

Дюверуа (Н, № 31, 10.01.1892, 4); *гурам* ‘банъям с топла – гореща вода’ и *гуркам* ‘ныряю’ (гмуркам се) у Дювернуа (Н, № 32, 14.01.1892, 3); *испол* ‘дървен ссѣд с ръчица, – църпалка’ и *испол* ‘половина’ у Дюверуа (Н, № 32, 14.01.1892, 4); *каната* ‘едноръчно винено гърне, с което, пълно с вино, канат на сватба или на гости’, и *каната* (от н. гр. каната ‘вид кана’) ‘кружка’ (халба) (Н, № 32, 14.01.1892, 4); *пѣсяк* ‘кучешки зъб’ и *пѣсяк* ‘псарь’ (чиновник царей в XIV в.) (Н, № 34, 21.01.1892, 3) у Дювернуа и др.

В други случаи Шапкарев забелязва речникови единици, чиито значения у Дювернуа са представени твърде кратко, често само с една дума в руския превод, което би затруднило цялостното и дълбокото разбиране на смисъла на съответната словоформа. Ето защо той прибегва до създаването на по-големи по обем речникови статии, в които включва необходимите според него допълнителни разяснения, обяснения, тълкувания:

Карта, с. ж. = 1) дървен, издълбан от една дървена част, ссѣд, в който како в гарне, държат вино, особито когато отиват на път или по външна работа, – чутура, плоска, бъклица. 2) В Кукуш, мера, равна с 150 драмове, с която мерит и продават единствено само сусамовото масло (шарлаган).

По Дювернуа:

Карта с. ж. посуда для вина (...) (ср. чутура, бъклица).

(Н, № 33, 17.01. 1892, 3)

Например за лексемата *рало*, която у Дювернуа има две значения, представени кратко с две думи в руския си превод – ‘плуг’ и ‘двойка, чифт’, Шапкарев прави цяло изложение с доуточнения и тълкувания, в което помества и конкретни примери от практиката, допълнителни употреби, синоними. Със своята особена проникателност и чувство за езика за отделните значения той дори обяснява в дефинициите аналогията, въз основа на която те възникват (Кювлиева 2001: XV):

Рало, с. ср. = 1) малко ораческо оръдие, чрез което преорават или пременват изораните еднѣж с плуг ниви та ги посеиват, – орало; 2) двойка от волове, биволи и въобще всякоя двойка която условно се взема за единица, турс. чифт. Така н. п. *рало чорани, обуца, ръкавици* и пр. По същата аналогия и всяко нешто, съставено от две единици, като: *рало*

гащи, ножищи, клещи и пр. още и: *нощви*, *крошни*⁶ и др.; 3) С това название се наричат и повече от две еднородни единици, вземени в куп и условно за единица; като: *рало чорапни игли*, – пет игли; *рало джупци*, – пет джупци⁷; *рало орехи* шест орехи и пр.; 4) Всяко количество, вземено в някои случаи условно за единица; како *ралò свирци*, *рало мехтери*⁸, *рало сватои*, *рало бройници*⁹ и пр.

По Дювернуа:

Рало с. ср. 1) соха (плуг – бел. моя, М. М); 2) пара (двойка – бел. моя, М. М).

(Н, № 34, 21.01.1892, 3)

Във връзка с наблюдението, че в речника на Дювернуа значението на редица думи е „изложено или непълно или неясно и не точно определено” (Н, № 25, 17.12.1891, 3), Шапкарев прибавя и допълнителните им значения, които се употребяват в живия език. Например за лексемата *лъжичка*, която у Дювернуа е отбелязана само като ‘вид прибори’, охридският книжовник съставя подробна речникова статия, в която освен другите значения добавя и синонимни употреби от охридския и кукушкия диалект:

Лъжичка, с. ж. = 1) малка лъжица; 2) местото на човеческото тяло между корема, гръдната кост и ребрата, т. е. там дето от нътре малко по-долу стои стомаха и което обикновено е триъгленно и малко вдлъбнато. В Охр. се казва: *òложичка* от: *òлджица* – лъжица, а в Кукуш, *душа*.

По Дювернуа:

Лъжичка с. ж. род приборов.

(Н, № 33, 17.01. 1892, 3)

В примери като този ясно личи стремежът на Шапкарев да разкрие вътрешната форма, мотивацията при извеждането на допълнителните значения.

По същия начин подхожда и за редица лексеми като *ра̀лица*, *въртòглаец*, *гу̀шка*, *кла̀пам*, *лъ̀чам*, *обидвам*, *рѐса* (*рѐсачка* или *ре-сечка*) и др., чиито значения у Дювернуа са предадени само със съответстващата дума в превод, докато у Шапкарев са придружени с откъси от народната реч и от фолклора, с подробни разяснения, допълнителни

⁶ *Кро̀шина* – ‘кошница’; ‘люлка’ (БЕР – ТЗ 2012: 22).

⁷ *Джу̀птин*, *гю̀птин* – ‘циганин’ (БЕР – Т1 1971: 308).

⁸ *Мехтѐр* – в народните песни ‘свирец’ (БЕР – ТЗ 2012: 774).

⁹ *Бройнѝца* – остар. и диалект. за *броенѝца* (вж. също и БЕР – Т1 1971: 80).

значения и уточнения за стилистичната им употреба, за предназначението им. Например при представянето на глагола *наплювам* срещу руския превод с една-единствена форма у Дювернуа Шапкарев изрежда три значения, в които включва и метафоричното ‘оплювам’:

Наплювам, гл. = 1) употребява се за големи мухи, когато оставят яйчицата си на някое месо или риба, особито когато тези последните са зели малко реха (смръдлив дъх), та се излюпват цървчета; 2) за люде преносно = възнегодувам за нещо си против някого, разсърдвам се по прикрито, без да изява осясателно сърдната си; 3) исплювам някого.

По Дювернуа:

Наплювам гл. св. Наплюю.

(Н, № 33, 17.01. 1892, 3)

А за съществителното *жа̀бка*, което у Дювернуа е преведено със съответстващата дума *лягушка* (жабка), Шапкарев изрежда четири значения, в което проличава и усетът му да вниква в механизмите на появата на нови значения в рамките на една дума (Кювлиева 2001: XV):

Жа̀бка, с. ж. = 1) малка жаба; 2) малка водна корупокожа животинка в Охр. езеро, како морските стриди и миди; 3) малка корупка от подобни и още помалки езерски животинки, како лешникови люшпи, които редят по невестините сокаи¹⁰ как за украшение: (Виж. Костюм); 4) резетата на вратите и на долапите.

По Дювернуа:

Жабка, лягушка; от незнаен гроб требува да наидат и да земат кокал, който с три четири живи жабки го окачоват на това момиче, което е станало пеперуга.

(Н, № 32, 14. 01. 1892, 3)

Обширният материал на К. Шапкарев представя широтата на мисълта на охридския книжовник. От една страна, като човек, наследил възрожденските идеи за полезността на достъпното знание, той следва дълбоко вкорененото убеждение, че неговата работа е в полза на духовното развитие на българите. Но от друга страна, като стъпил в новото време, се възползва от трибуната, която екзархийският вестник му предоставя, за да привлече вниманието на читателите с факта, че пред-

¹⁰ *Сокай* – специално в Охрид, Струга, Прилеп, Дебърско, Кичевско – ‘част от женската носия, украса за глава’ (БЕР – Т7 2010: 290).

ставеният материал е само малка част от „градивото за български речник“, което има намерение да издаде като трета част на своя „сборник от народни умотворения“:

Тези речи от двете горепоменъти категории изложих тук в кратце само за се види какви са записаните от мене в речника на Сборника ми, които подробно и редовно ще бъдат изложени при изданието. А подир тях, особен отдел ще съставляват чуждите речи.

(Н, № 34, 21.01.1892, 3)

В направените коментари, сравнения, анализи към българо-руския речник на А. Дювернуа личи тънкия усет на К. Шапкарев – книжовника и строителя на българския език, радателя и събирача на богатствата на живата българска реч, ревнителя на българското. Той пристъпва към тази задача като практик, придобил солидна опитност в изучаването на народния език. Но от събирача – фолклорист и етнограф, постепенно се изгражда и диалектологът, който е направил едни от първите стъпки в областта на българската диалектна лексикография (Кювлиева 2001: XII).

Шапкаревите лексикографски забележки са не само ценен извор за богатия лексикален инвентар на българските диалекти от края на XIX век, но и свидетелство за съизмеримостта на българската филологическа мисъл с постиженията на европейската наука от онова време, за израстването на българския езиковед, който достатъчно обективно и критично може да погледне към чуждите постижения и приноси.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР – Т1 1971:** *Български етимологичен речник. Т. 1. А – З.* [Balgarski etimologichen rechnik. T. 1. A – Z.] София: Издателство на БАН, 1977.
- БЕР – Т3 2012:** *Български етимологичен речник. Т. 3. КРЕС – МИНГО.* [Balgarski etimologichen rechnik. T. 3. KRES – MINGO.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012.
- БЕР – Т7 2010:** *Български етимологичен речник. Т. 7. СЛОВО – ТРЯСКАМ.* [Balgarski etimologichen rechnik. T. 7. SLOVO – TRYASKAM.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2010.
- Венедиктов 1981:** Венедиктов, Г. К. *Из истории современного болгарского языка.* [Venediktov, G. K. Iz istorii sovremennogo bolgarskogo yazyka.] София: Изд. на БАН, 1981.

- Дринов 1893:** Дринов, М. За българския речник на А. Л. Дювернуа. [Drinov. M. Za balgarskiya rechnik na A. L. Dyuvernua.] // *Периодическо списание на Българското книжовно дружество. Кн. XLIII (43)*. Средец: Държавна печатница, 1893, 49 – 97.
- Дринов 1896:** Дринов, М. Геров, Н. Речник на българския език с тълкование речити на българский и руский“. Част I, А – Д. Пловдив, 1895 г., ЛП+396, в г. 8-ни (Превод от руски виж. Т. I, 2 кн. Изв. отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наук). Разгледва М. Дринов. [Drinov, M., Gerov, N. Rechnik na blagarskiy yazik s tlakovanie rechiti na blagarskiy i russkiy“. Chyast I, A – D. Plovdiv, 1895 g., LP+396, v g. 8-ni (Prevod ot russki vizh. T. I, 2 kn. Izv. отд. rus. yaz. i slov. Imp. Ak. Nauk). Razgledva M. Drinov.] // *Периодическо списание на Българското книжовно дружество. Кн. LIV (54)*. Средец: Държавна печатница, 1896, 895 – 912.
- Лавров 1889:** Лавров, П. Предисловие. [Lavrov, P. Predislovie] // *Дювернуа, А. Словарь болгарскаго языка по памятникамъ народной словесности и произведениям новейшей печати. Т. I. 1885 – 1889*. Москва: Университетская типография, 1889, I – X.
- Кювлиева 2001:** Кювлиева-Мишайкова, В. Кузман Шапкарев – радетел за единството на българския език. [Kyuvlieva-Mishaykova, V. Kuzman Shapkarev – radetel za edinstvoto na balgarskiya ezik.] // *Шапкарев, К. Градиво за български речник*. София: Издателска къща „Аура“, 2001, IX – XXVII.
- Матов 1892:** Матов, Д. Към Българския речник. [Matov, D. Kam Balgarskiya rechnik.] // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. VII*. София: Държавна печатница, 1892, 448 – 483.
- Мицкова 2020:** Мицкова, М. Възрожденски представи и концепции за книжовен език в предговорите от 20-те до 70-те години на XIX в. [Mitskova, M. Vazrozhdenski predstavi i kontseptsii za knizhoven ezik v predgovorite ot 20-te do 70-te godini na XIX v.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2020.
- Радева 1982:** Радева, В. Лексикалното богатство на българските говори. [Radeva, V. Leksikalното bogatstvo na balgarskite govori.] София: Народна просвета, 1982.
- Шапкарев 1891/1892:** Шапкарев, К. Словаря на професора Дювернуа от К. А. Шапкарев. [Shapkarev, K. Slovarya na professora Dyuvernua ot K. A. Shapkarev.] // *Новини*, бр. 25, 17.12. 1891, 3; бр. 27 – 28, 24.12.1891, 4; бр. 30, 3.01. 1892, 3 – 4; бр. 31, 10.01.1892, 3 – 4; бр. 32, 14.01.1892, 3 – 4; бр. 33, 17.01.1892, 3; бр. 34, 21.01.1892, 3 – 4.

- Шапкарев 1968 (1891):** Шапкарев, К. Предговор. [Sharparev, K. Predgovor.] // *Шапкарев, К. Сборник от народни умотворения. Том I. Обредни песни. Народни обичаи.* София: Български писател, 1968, 33 – 58.
- Шапкарев 1973 (1892):** Шапкарев, К. Към Г. Г. Читателите. [Sharparev, K. Kam G. G. Chitatelite.] // *Шапкарев, К. Сборник от български народни умотворения. Том IV. Български приказки и вярвания.* София: Български писател, 1973, 7 – 8.
- Шишманов 1894:** Шишманов, И. Константин Г. Фотинов. Неговият живот и неговата дейност. [Shishmanov, I. Konstantin G. Fotinov. Negoviyat zhivot i negovata deynost.] // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. XI.* София: Държавна печатница, 1894, 591 – 760.